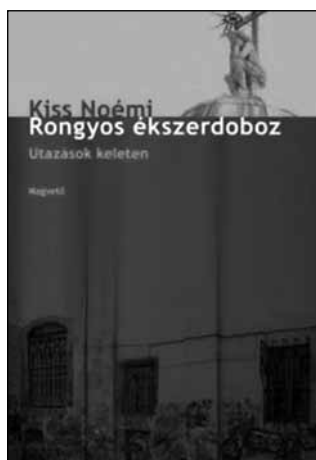

Utazás Káeurópa földjén

Kiss Noémi: *Rongyos ékszerdoboz*, Magvető, Bp., 2009.

„A Dominó gyönyörű. Van szaga és színe. Büdös és rózsaszín” – ez áll Kiss Noémi kötetének hátoldalán, narancsszín betűkkel. Ekkor még fogalmunk sincs róla, hogy az ungvári éjszakai élet szerves részéről van szó, arról a lepukkant játékteremről, ahol az elbeszélő először találkozott a nagy mellű, fekete arcú, festett szőkével, a világ legcsúnyább nőjével. Ez a nő mégis ékszerdoboz az éjszakában, a Dominó állandó, vodkaszagú tartozéka, s így aki oda belép, az „a jelenét és a jövőjét bedobhatja a szőke nő ölébe”. Ez a misztikus és idegen Kelet-Európa, de egyben az otthonos és ismerős Káeurópa leírása is. Ez az a hely, amely valaha hozzánk tartozott, ahol megállt az idő, ahol a múlt és az emlékezés darabjaiból áll össze a jelen, és ez az a hely, amelyet Kiss Noémi körbejár az írásaiban.

Azt a műfajt, amelyet a *Rongyos ékszerdoboz* műfajának nevezhetnénk, az angolok travel

writingnak vagy travel literature-nek hívják, de az európai irodalomban már ezen elnevezésnél jóval korábban, már az Odüsszeiában is találunk útleírást, hazánkban pedig a barokkban élte virágkorát az utazási irodalom. Az útleírások és útinaplók általában ritkán kalauzolnak Kelet-Európába, például román városokba, ám Erdély kivétel: igaz, inkább a rokon műfajjal, a memoárral emelkedik ki, a magyar elbeszélő irodalomban Erdély a memoárokban egyik leggazdagabb vidék.

Emlékiratok az elmúlt évtizedekben is születtek erdélyi írók tollából, de útirajz egy utazó, átutazó író tollából nemigen, pedig ez régebben rangos műfajnak számított. Az útleírás ma kissé perifériára szorult, így a kortárs irodalomban igen kevés az ilyen jellegű törekvés, amely ha keletre kalauzol, már ritkaságszámba megy. Kiss Noémi útirajzainak lényege épp az elfeledett vidékek újrafelfedezéséből ered, a *Rongyos ékszerdoboz* olyan, mint egy „múlt felejtése elleni útikönyv”, amelyet évekkel később is kézbe lehet majd venni, bizonyítékul.

A kötet műfaja nem egészen tisztázott, nem egységes, van olyan esszé is a könyvben, amely már inkább novellának nevezhető (*Az angol iskola*). Ez a történet délre repít, Kosztolányi és Csáth városába, Szabadkára, ahol már nem is igazán a táj a lényeg, hanem az elbeszélői sérelmek, a saját gyerekkor és a szigorú nagymama felelevenítése. Az emlékezés és a személyesség itt mutatkozik meg leginkább a kötetben, ez már inkább novella, mint esszé: a nagymama halálának körülményei, elgyengült kiszolgáltatottsága, személyének ellentmondásossága és a szerző ehhez való viszonya íródik itt meg. Bár a *Rongyos ékszerdoboz* úgy árulják a könyvesboltok, mint útleírást, nemcsak útirajzok gyűjteménye; színes úti beszámolókat tartalmaz, ám fikciókkal tar-

kítva, bármi beleszövődhet a történetbe, amit éppen akkor fontosnak tart a szerzője. Épp ezért olykor a vidékre koncentrálok, filozofikus és általános dolgokat ír le, olykor pedig személyes, családi élmények, kitérők írónak bele ezekbe a tájakba, amelyek ekkor csak háttérül szolgálnak. Mindezek ellenére a szerző meglepően keveset ír magáról, távolságot tart; amit megtudunk az elbeszélőről, azt a viszonyaiból tudjuk meg. Egyetlen stabil hídja felénk az összekacsintás, az őszinte ironia: „Magyar gyerekekkel könnyű Romániába utazni, minden világos.”

Kiss Noémi utazása során mindent alaposan megnéz és elraktároz, szinte lefényképezi írása tárgyait, látszólag megeleveníti a múltat és elbeszélőként abban sétáltatja az olvasót, de közben folyton a fejünkhöz vágja – nehogy elfeledjük –, hogy valójában a jelenben járunk. Olyan, mintha minden esszé múlt-darabjaira egy ékszerdobozban kutakodva találnánk rá, amelyre az idő csukta rá a fedelet, de ha kinyitjuk, akkor előjön a múlt szelleme, rátelepszik a jelenre. Vannak ebben a dobozban értéktelen, kopott ékszerek, amelyek már csak egykori viselője számára fontosak, de vannak benne igazi kincsek is, amelyeket a világ elé kell(ene) tárnunk, ilyen például Lemberg, Csernovic vagy Nagyvárad.

Lemberg, azaz Lviv a lengyel határ közelében található, az egykori osztrák tartomány, Galícia hajdani fővárosa. Ma Galícia egyik fele Lengyelország, másik Ukrajna része, Lemberg ukrán területen van, annak a kulturális központja, hatalmas város, de lakosságából elenyésző számú már a magyar – többségében ukránok, oroszok és lengyelek lakják. Bukovina egyik fele ma szintén ukrán terület, a másik román, igaz, ez a tartomány soha nem rendelkezett önállósággal. Az innen származó Paul Celan etimologizálása szerint elnevezése a német *Buch* és *Bücher* (könyv, könyvek) tövekből származik. Csernovicnak, Bukovina székvárosának egy teljes esszét szentelt Kiss Noémi a kötetben.

Mindkét egykori tartományt, Galiciát és Bukovinát is határ vágja ketté, és sem ezek, sem Erdély nem létezik már a mai térképeken. Mind a múlt birodalmi, a történelmi atlaszok rajzai, amelyek ma csupán peremvidékek, emlékek-ből állnak össze. A *Rongyos ékszerdobozból* ilyen tájakat szedhetünk elő és porolhatunk le, ebben a kötetben folyton valaminek a határába utazunk, olyan helyekre látogatunk el, amelyek a múltban egységként működtek, ma viszont már csak halvány emlékei egykori fényüknek. Már az emberek sem ugyanazok, elvándoroltak, például Szászföldre utazva hamar kiderül, hogy az eredetileg ezen a vidéken élő nép (Siebenbürger Sachsen) már csak néhány száz fővel képviselteti itt magát...

Kiss Noémi prózájában egyszerű tömondatokat használ, amelyek felsorolásokból állnak, ám finoman, szavanként átgondoltak, s így ezekkel igen hatásos jellemrajzokat, hangulatokat képes felvázolni. Egy ilyen mondat ez is: „Romániában utazni: konjunktúra.” Mert a szálak összefutnak, a múltat nem lehet eltörölni a jelenrel, és mert a látszólagos gazdasági fellendülés, a lobogó uniós zászlók, a „fejlődés alatt mezítlábas nyomor terül”. Ám a helyiek mégis tíz körömmel kapaszkodnak a fellendülés illúziójába: „Nagyváradon több olyan kamasz lányt látunk az utcán, aki uniós pólót hord, apró tölcsermellét kidomborítja, cigizik, és közben büszkén viseli a csillagokat, mint egy márkajegyet, mint a felnőtté válás első, kellemes ruhadarabját.” Az idősebbek azonban kevésbé reménykedők, hiszen több a tapasztalatuk, ők már nemigen bíznak,

és nem tiltakoznak, némák maradnak. A legtöbb vidék, amelyről a *Rongyos ékszerdobozban* szó van, a hallgatásé, a csendé, a titkoké, mert „Tilos a jövő.”

Bár a jövő kétséges, a múltat még van esély feltérképezni. Kiss Noéminek készítése volt erre: „elindulni a máshol hívására, otthagyni az ismerőst, az otthonot, hogy azután csupa ismerőset és otthonosat keressünk abban, amit épp az idegensége, a mássága tett vonzóvá számunkra”. A szövegekből az derül ki, hogy megtalálhatjuk ezekben az idegennek tűnő tájakban az otthonosat, és talán nem is olyan távoli nekünk ez a kelet-európai világ, csak túlságosan eltakart és körülrzárt, de fontos megismernünk, mert a jelenünk csak múltunkból fejthető fel.

Pataky Adrienn

Motorizált bábu, filozófiai anyacsavarral

Ivan Kulekov a külföldön is ismert, több nyelvre fordított bolgár író, filozófus, fotóművész, karikaturista, filmmágus – összművészetével a világot megbotránkoztató performansz – akkor érzi jól magát, ha kalapácsfejével (amely hathatós szerszám a vesztébe rohanni akaró emberiség *ülőjén*) minél nagyobbat verhet a tüzes – alakítható, épp ezért *alakíthatatlan* – „sem mire”. Ez a semmi lehet egészen a vaskorig visszanyúló – akkor éltek ily megátalkodottak – vas, és lehet az emlékezet szárnyán tovaröppenő (görög párnából kiszabadult) pihékönnyű toll is.

Vagyis *anyag*. Anyag – sokféle. Soroljam? Megkövesedett nemzeti büszkeség – amely a klasszikus *német paplan* alatt nyújtózkodva is érzi a

Ivan Kulekov: *Harmadik személyben*. Napkút, Bp., 2006.

bolgár hossz időtálló rövidségét –, gőgös népek hóbortja, elárulás és elárultatás, föloldhatatlan bilincs-idő, én-rabság és vágyott szabadság, hazudott jólét és halál utáni (előtti?) boldogság, féltékenység, irigység, férfi-nő harc, jóllakottság, papucsban járó torz eszme és hálóingos – ezért mindenkit az ágyába incselkedve hívó – *kozmosz* (de sosem odakozmált, csak arra hajló világmindenség).

Kulekov, bár fotói (a hozzá fűzött axioma-

tikus magyarázatokkal) szellemesek, karikatúrái keserűedések, vonalhalója meggondolkodtatóan meghökkenítő-vidító – lásd a szélőtől megpúposodó, *megpókhalósodó* zászlót vagy a véglénykarjával szemét eltakaró („szégyellem, ami leszek”) önarcképet –, elsőben mégis író.

Nem is akármilyen író. A gondolkodás poétája. Író abból a ma már ritka fajtából – globalizált világunk a gagy pelyváját többre becsüli, mint az igazmondó aranyát –, aki bátran néven meri is nevezni a bennünk és – nézz körül! – a világban lakozó szörnyet, amint épp önmaga sírját ássa, s közben – ez a röhej – menyasszony- és vőfélytáncot lejt (a vőlegény Szibériába száműzetett) a háborgó tenger felszínével rücskösségében azonos padlón.

A hullámok tízemeletnyi magasra toronylanak, ám ő pucoktúrásnak nézi – mert *annak* látja – a föld taraját. Kulekov ezért is azon a hajón utazik legszívesebben, amely a tengermélységben az ég mélységét-magasságát is észleli. Nem a kapitányra figyel – hányféle tábornok adta el (és mily módon!) fityingért a hazát –, hanem a gályarabokként megnyomorítottakra. A közjóért nem is annyira szemérmesen rikoltó magányában mindarra feleletet keres, ami galádul meglopja az embert.

A *paradicsomi* béke magányát – a férfi mellett magányos a nő, a nő mellett (Karinthy Frigyesről tudjuk, mindkettő mást-mást akar) magányos a férfi – az elárvult világ *sánta lépéseiből* (háborúk, gazdasági harcok, kis népek megregulázása) éppúgy eredezteteti, mint az emberlétből eredő félelemből-szorongásból. Mint mindannyian, ő is szeretetre vágyik – remek aforisztikus verse kifordítja a *befordítottat*: „Mevágtam magam. / Fáj neked?” –, s végzetlen szemérmességében, a fönti példának ellentmondóan, többnyire a „harmadik személyben” való szólást (a maszk ilyenkor a beszélőről átcsúszik a *beszéltetettre*) tartja megfelelőnek.

Embere egyszerre élőlény és bábu, s attól megrendítő a *cserebere*,

hogy a krepp-papírral festett víz mellett némelykor a valódi vér is folyik. Csak a rosszindulat mondatja némelyekkel, hogy ez jobbára paradicsomlé – filozofikus szellemessége van annyira erős alap, hogy ellenálljon a hatalom s a politika *mézzel* kevert fenyítéseinek –, de aki érzi és látja karakteres szellemi harcát, az biztos megnyugodhat: Kulekov, miközben a játékban *közösségi élményt* színlel, egyre-másra rugdalja seggbe a politikusokat, értünk áldozik.

Saját lelki üdvét csak úgy tarthatja meg, ha az emberiség – bolgár, magyar és hottentotta – egyként a bőségszűkülethez ülhet. Ehhez a *helykereső* – kinek-kinek önértékét növelő – biztonságához ő a szellemi lakomát szolgáltatja. Hogy a repülésben – lásd a mai ikaroszk tragédiáit – van kockázat, az sejtelemnél bizonyosabb, de a *szabadságkívánás* mint létalakzat számára van annyira fontos, hogy érdemes érte (paradoxon – akár *lefelé* szállva is) kockáztatni: nem biztos, hogy felhőtlen élmény lesz a megérkezés. Mert a *mai* földnél – életnél, életformánál, etikánál – föltétlenül jobbra volna szükség, miként rövid soros filozofikus axiómája jelzi: „Repülés. / Fölfelé. / Föl. / Föl. / Világűr. / Súlytalanság. / Földet keresünk”.

De megtalálható-e ez a föld, vagy csupán vágyakozásaink világában él (abroszba csavarva, mint a sajt, hogy meg ne keményedjék)? A csiki-csuki önkeresésben (etikai döntés!) a választás kockázata bármekkora is – „Ne engedd, Uram, hogy magam válaszom meg büntetésem. A legkönnyebbet vagy a legnehezebbet választom” –, végső soron rajtunk múlik, hogy miféle elveknek engedelmessékedünk. Nem biztos, ezért az égiekhez való fohászkodás, hogy a bűnünk (az emberiség bűne!) miatt kimért-ki-

méretett szenvedést választjuk, mert gyöngék vagyunk a beismerésre.

Kulekov is ezért hallgatja a csönd tiktakolása helyett saját szívének óráját mint becsületes *mérőeszközt* – benne micsoda világméretű *zűmmögések* –, hogy talpára állíthassa a feje tetején álló világot. (A természetesen is természetellenes póz *természetesen* nemcsak *bolgár* akrobatabravúr, hanem önkereső népek-nemzetek laza tornagyakorlata is.) Avval, hogy kijelenti sokszorosan, hogy „Nem akarok világot látni!” – mondatismétlése az iskolai füzetbe írott büntetéseket idézi: mit nem szabad, mit ne tegyen többé a renddel szembenő! –, épp *világlátásának* (világ- s problémaérzékelésének) fontosságát: *mélységét* hangsúlyozza. A paradoxonok bilincse nem megköti a kezét, hanem éppenséggel fölszabadítja. Olyan világok (gondolkodásföldrészek) irányába is kiterjeszti érdeklődését, amelyek talán nincsenek is rajta a térképen, csak valaminő *benső földrajz* karakteres ákombákomjai. Ám ez a halandzsa – az abszurd éltető, mert minden ízében a valósághoz köthető eleme – a legtisztább, legköltőibb megidézési mód.

A *Dobozélet* monológja – „mért akarok kört csinálni a háromszögből” – valódi, cselekvést-mozgást is föltételező monodráma. A világ ebben az egy szuszra elmondott „érzéstömegben” – nyilván, mert a szerző így akarja – darabokra esik szét, ám ezek a földöntúli-földön inneni részecskék (a férfiéhség, az ENSZ, Nostrodamus jövendélése, Pamela Anderson keble, a Hungaroring, a Keneddy-család,

a bábu és az ember közötti viszony stb.) humorral megteremtett filozofikus *mértana* a koordináták-hangsúlyok szétbomlására-elcsúszására figyelmeztet.

Ahogy az anyacsavar a szilárdság *végítéletét* megelőzve rákap az orsóra, Kulekov motorizált bábuja – a gondolkodó, a *gépvilág* helyett is az eszét túráztató ember – úgy válik egyre könnyörtelenebb hangú végítéletek kimondójává. Ha csak a válogatott kötet egyetlen egyfelvonásos abszurdját ismerném – a szellemes fordítás a könyv nagy részét jegyző Szondi Györgyöt és az említett darabot magyarító Csíkhelyi Lenkét dicséri –, akkor is fényes volna a karakter. Fényes, mert az *A német nagykövet* még a két Nobel-díjas, Beckett (*Godot-ra várva*) és Khao-Hszing-csien (*A buszmegálló*) árnyékában is remekmű.

Magyarán, egy jottányival sem kisebb, mint amazok világhíres abszurdja. A „német nagykövet”, Kulekov szerint az Isten, ugyan nem érintetik meg – a szinte az ókor óta hozzá készülődő Férfi és Nő *hazai* elfoglaltsága miatt sosem jut el a vágyott (?) partira –, de földi helytartója, a különböző álarcokban megjelenő Küldött (kitűnő alakváltás!) magában foglalja a fenség (a sivatag homokjában lefelé növvő Himalája) összes negatív tulajdonságát.

Talán ennek is köszönhető, hogy nehezen jön el a megváltás, s amíg világ lesz a világ, a Férfi és a Nő ott fog függni a nem is annyira utolsó ácsmunkával (Kulekov-szekerce) készült kereszten.

Szakolczay Lajos